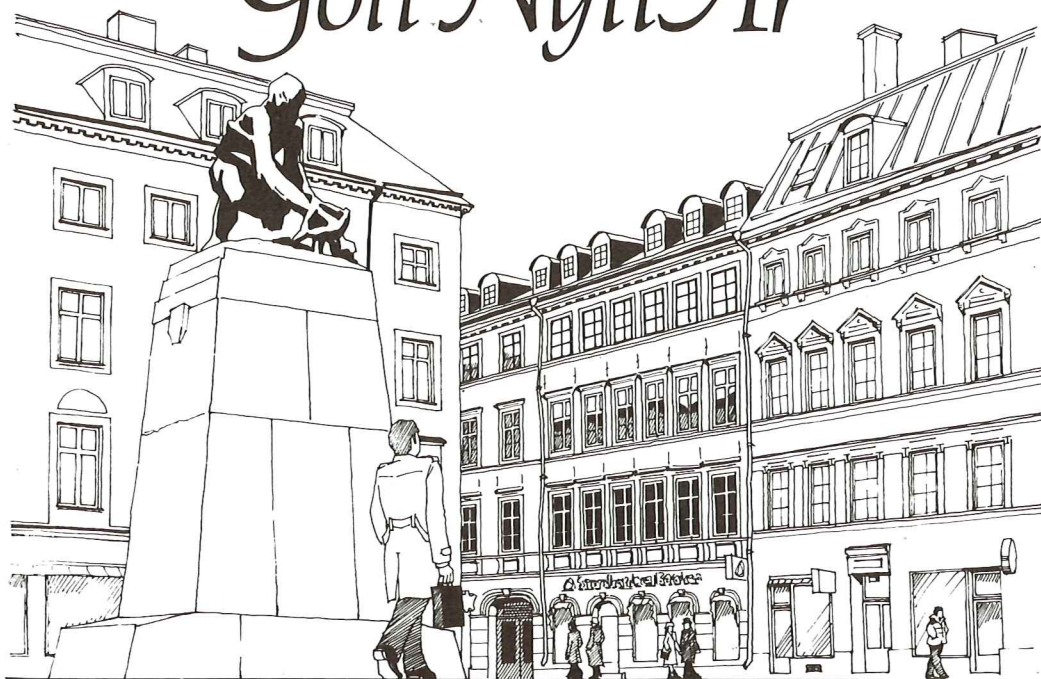

TNC-Aktuellt:

NR 5/6 · 1984 · ÅRGÅNG 25 · INFORMATION FRÅN TEKNISKA NOMENKLATURCENTRALEN · ISSN 039-8438

God Jul & Gott Nytt År

Åskådliga bilder i dataspråket	s. 2
Gösta Bergman död	s. 3
Sjukvårdens språk	s. 3
Nomenklatur med stort N	s. 5
Om nomenklatur (med litet n) som gått hem	s. 6
Samuel Johnson	s. 7
Inte bara smörgåsbord och ombudsmän	s. 8
Sambor och äkta makar	s. 8
Terminologi på internationell nivå	s. 8
Notiser	s. 10
Termfrågor i urval	s. 10
Ytterligare 1 1/2 sje-ljud	s. 11
Julpyssel	s. 11

Åskådliga bilder i dataspråket

Vart går ens tankar när man möter ordräckan *bibliotek, volym, katalog, dokument, blankett, etikett*? Till bibliotek och arkiv?

De här orden används ofta inom databehandling. Man läser in en *volym*, hämtar ett *program* ur biblioteket, tittar i *katalogen* och väljer ut ett *dokument* för vidare bearbetning.

När de här orden används inom databehandling har de inte alldeles samma betydelse som när de används i sin tidigare, "egentliga" betydelse. Det bibliotek ur vilket jag hämtar data är till funktionen likt ett bibliotek där jag finner böcker, men det är förvisso konstruerat på annat sätt. Där finns inga hyllor och läsbord.

Inom databehandling används ordet *bibliotek* metaforiskt, i överförd betydelse. Man har valt det för en ny företeelse som saknat eget namn. Valet har i det här fallet styrts just av likheten i funktion: ett ställe där man förvarar en stor mängd böcker respektive datafiler.

Från dokumentation och transport

Att datafolk lånar ord från arkivens och bibliotekens värld är naturligt. Särskilt inom administrativ databehandling är datorn ett alternativ eller ett komplement till den traditionella hanteringen med dokument, mappar, pärmar, hyllor. Bland databegreppen möter vi alltså också *poster, rubriker, ord, sidor*. Man *makulerar* data, alldeles som man förr har makulerat papper.

Databehandling är också *flöden* och transport. Följaktligen lånar datafolk uttryck också t.ex. från järnvägen. Signalerna drar fram i *pulståg*, lagras i *spår*, passerar *klarare*, passerar *växlar*. Data *packas*. Ibland hamnar vi snarare i sjötrafik. Data *dumpas*. Det förs *logg* över vad som sker i ett datasystem.

Andra gånger är det i stället fråga om postbefordran. Vi sänder *paket* genom kommunikationsnätet och knyter *adresser* till instruktioner och andra data.

Från mänskligt samliv

Emellanåt lånar man ord från mänsklig, intellektuell samfärd. Man talar om *anrop* och *dialog*, alldeles som om det vore mänskliga parter som kommunicerade. Man skriver *instruktioner* och *deklarationer*, som om man vore arbetsledare eller statsman.

Döda och levande metaforer

Det finns metaforer och metaforer. En del av dem är stendöda; ingen tänker längre på vad de ursprungligen betecknar. I en skivstation finns *läshuvuden* och *skrivhuvuden*. Ingen tänker spontant på att skrivhuvuden skulle ha någonting med människans huvud att göra. Huvud används även i andra sammanhang bildligt, där den ursprungliga betydelsen har bleknat: *nålshuvud, piphuvud, brohuvud*.

Andra metaforer är litet mer levande. När vi tillskriver datorn *minne*, talar om *hopp* i ett program eller tillskriver ett system en viss *livslängd*, då använder vi bilder som många uppfattar just såsom bilder. Annars är det människor som har minne och hoppas och man intresserar sig för människans förväntade livslängd, och bildens anknytning till denna ursprungliga betydelse kan vi lätt aktualisera i vårt medvetande.

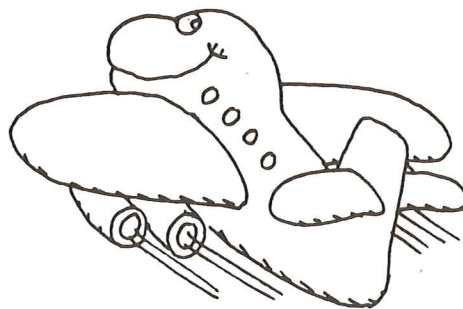
Behov av nya ord

Ord används metaforiskt inte bara inom datatekniken. I själva verket är metaforen en helt allmän företeelse, som vi ofta griper till när vi ställs inför uppgiften att benämna någonting som inte redan har ett namn, alltså nyheter i teknik och samhälle i stort.

Särskilt när vi talar om sådant som är abstrakt, åtkomligt endast för tanken, utnyttjar vi gärna metaforer. Vi *begriper* och *fattar* idéer, alldeles som om vi kunde ta i dem med handen. Vi *väger* förslag mot varandra alldeles som om dessa kunde läggas i vågskålarna. En butik, som annonserar att den snart skall öppna, talar om sin *take-off*, alldeles som om det vore tal om ett flygplan som lyfter.

Metaforer griper vi alltså till delvis av pedagogiska skäl. Det gäller att göra någonting som är nytt fattbart. Detta åstadkommer vi genom att likna nyheten vid någonting som redan är känt. Den mekanism som ger datorn förmågan att bevara data benämner vi alltså *lager* eller *minne*. Metaforen gör mekanismen fattbar och åskådlig.

Ove Oskarsson

Gösta Bergman död

Professor Gösta Bergman har avlidit i en ålder av 90 år. Gösta Bergman var en central gestalt under många år i svensk språkvård. Tillsammans med Elias Wessén och Erik Wellander, också dessa välkända för TNCs intressenter, skapade han på 40-talet Nämnden för svensk språkvård, senare omdöpt till Svenska språknämnden. Under lång tid var han också dess ledare.

Gösta Bergman rörde sig med ledighet över vidsträckt områden inom språkforskning och språkvård. I ett stort antal publikationer ägnade han sina studier åt bl.a. det som är "Rätt och fel i språket", sportspråket, sotarnas språk, provinsialismer i syd och nord, ord med historia. Hans sist utgivna verk blev just "Nya ord med historia", som kom av trycket år 1981. Titlar som "Särsvenskt och samnordiskt" (1946), "Tilltalsord i Norden" (1959) och "Likt och olik i de skandinaviska språken" (1964) vittnar om att för Gösta Bergman hade svensk språkvård sin naturliga förlängning i samnordiska strävanden.

Bredden på Gösta Bergmans intresseinriktning återspeglas ganska väl i den samlingsvolym som han gav ut år 1979 med titeln "Ord och stil". Ur innehållet kan nämnas: Det gemensamma nordiska ordförrådet, Svenska lån från danskan, norskan och finskan, Provinsialismer, Främmande ord, Kunglig språkvård, Svenska ortnamn och deras uttal.

I sin dagliga språkvårdargärning sträckte han sig över ett brett register, belyst av ord som "djupfryst" och "cigarill" (det sistnämnda en skänk till Tobaksbolaget).

Intet språkligt syntes honom främmande. För kretsen kring TNC blev han dock mest uppskattad som en humanist som inte stod handfallen inför den framrusande strömmen av tekniska ord. Han höll många föreläsningar om språkbehandling för tekniska sammanslutningar och vid kurser för ingenjörer av olika slag. Sin viktigaste insats på det terminologiska planet gjorde han som TNCs språkliga rådgivare, i stadgeenlig ordning godkänd av Svenska Akademien under den ansevärd tidrymden av 32 år, från 1945 till 1977. I denna sin verksamhet såg han som sin uppgift inte att mästra, utan att vägleda, stödja och uppmuntra, med kunskap, omsorg och den älskvardhet som syntes vara inbyggd i hans väsen. Det mest påtagliga

resultatet av hans samarbete med TNC föreligger i skriften "Om teknikens språk", först utgiven år 1970 som TNC 44 och sju år senare i reviderad och avsevärt utökad version som TNC 64. Vid utarbetandet av dessa publikationer var Gösta Bergmans insatser av grundläggande betydelse.

"Det lämpliga uttrycket" kan sägas vara representativt för Gösta Bergman. Han sökte det och skrev om det, t.ex. i "Nysvenska studier" (35. 1955). Den genuina språkkänsla som Gösta Bergman hade gjorde det naturligt för honom att föra ordens talan även utanför specialisternas krets. Det var – kan det förefalla – i samklang med idéarvet från sin fader, latinprofessorn och folkbildaren Johan Bergman, som han medverkade i den traditionsrika Verdandis skriftserie, nr 17 "Främmande ord i nusvenskan"; volymen som kom ut 1962 hade som övriga författare Karl-Hampus Dahlstedt och Carl Ivar Ståhle. Bergmans bidrag i denna skrift hette "Om främmande ord och deras anpassning".

I sitt liv tog Gösta Bergman inte avstånd från "det främmande". Vittnesbörd härom är hans engagemang som delegat för Röda korset i Sibirien efter första världskriget. En jämförelse med liknande uppdrag, fast på närmre håll, efter andra världskriget gav vid handen att syftet med verksamhet av detta slag inte kunde karakteriseras med ord som "anpassning".

Gösta Bergmans klara stämna har tystnat. Många äldre har kanske kvar i minnet dess distinkta pregnans, förmedlad av dåvarande Radiotjänst, där Gösta Bergman var skolprogramchef åren 1929–33.

Hans penna har också nedlagts för alltid. Som ett slags livets protest kommer i dagarna meddelande från Talboks- och Punktskriftsbiblioteket att man "har för avsikt att som talbok framställa Om teknikens språk, av Gösta Bergman och Einar Selander".

En personlig vän har gått bort, en person som dessutom förnams som en varmhjärtad stödjare av TNC i dess strävan att passa in den tekniska terminologin i det svenska språksamhället.

Einar Selander

Sjukvårdens språk

"Provet utföll positivt . . ." säger läkaren och patienten drar en suck av lättnad. Men läkaren tillägger: ". . . ni har cancer." Ordet *positiv* betyder på läkarspråk att man funnit det man sökt efter, i det här fallet cancerceller.

Detta är exempel på en välkänd fallgrop i sjukvårdens språk. Fler exempel på situationer där patienter missförstår läkare gavs vid konferensen "Sjukvårdens språk", som hölls i regeringskansliet Rosenbad den 10 oktober. Arrangör för konferensen var Språkvårdsgruppen. Den består av representanter för Svenska språknämnden, Svenska Akademien, TNC, SIS-Standardiseringskommissionen i Sverige och Samspråk (Samarbetsorganet för språkvårdare inom offentlig förvaltning).

Inledningsvis ställde språkvårdsgruppens ordförande, **professor Sture Allén**, frågan "Är sjukvårdens språk sjukt?". I flera av inläggen framhölls exempel på att så nog är fallet.

Överläkare Peter Paul Heinemann berättade om den ökande känsla av olycka han känner inför de säckar med brev han får som radiodoktor. Många av breven vittnar om bristen på kommunikation mellan sjukvårdens folk och patienterna. Heinemann önskade sig därför en översättlighet mellan det medicinska fackspråket och allmänspråket.

Heinemann poängterade också vikten av att sjukvårdens folk inte glömmer den känslomässiga valör som vissa ord kan ha i allmänspråket. Ordet *tumor* används av läkare

om en ofarlig svullnad men ger patienten associationer till cancer.

Professor Lars Erik Böttiger menade att skillnaden mellan medicinens inre språk (det som medicinerna använder till varandra) och det yttre språket (språket mellan läkare och patient) inte bör eller behöver vara så stor. Givetvis behöver läkarna sina facktermer, på samma sätt som teknikerna behöver sina. Men den viktiga skillnaden mellan dessa båda yrkesgrupper är att teknikerkåren är en mer sluten grupp än läkarkåren; teknikerna har inte kontakt med allmänheten i sitt dagliga arbete.

Läkarna behöver egentligen bara en liten kärna av latinska ord, ett slags "medicinska", vars ord naturligtvis skall ha försvenskad stavning, böjning och försvenskat uttal. Det är viktigt att tänka på att latinet inte ens är internationellt gångbart, påpekade Böttiger och hävdade att det enda som kan minska klyftan mellan medicinens inre språk och dess yttre är en enkel och rättfram svenska.

Överläkare Bengt Lundh vid Helsingborgs lasarett redogjorde för arbetet med Bonniers Medicinska Ordbok – en ordbok som tolkar sjukvårdens terminologi för allmänheten. Ordboken innehåller 12 000 uppslagsord försedda med detaljrika förklaringar. Lundh hade fått bevis för att ordboken tacksamt tagits emot av allmänheten; men att den skulle användas av läkarna som ett hjälpmedel i den språkliga kommunikationen med patienterna vågade han inte hoppas på.

Professor Björn Smedby har åt Socialstyrelsen arbetat med en försvenskning av den internationella sjukdomsklassifikationen. Den språkliga principen för arbetet har varit att en försvenskad form, *akut appendicit*, står före den latinska beteckningen, *Appendicitis acuta*, och inom parentes återfinns en svensk förklaring (blindtarmsinflammation).

Smedby nämnde i sammanhanget att det faktiskt inom sjukvården finns en yrkesgrupp som använder sig av ett svenskt medicinskt fackspråk, och det är barnmorskorna. De säger inte *uterus* utan *livmoder*, inte *cervix* utan *livmoderhals*. Till viss del är förmodligen deras historia en förklaring till detta. De första barnmorskorna, de som kallades hjälpgummor, var inte sjukvårdsutbildade.

Leif-Rune Strandell arbetar som journalist på Läkartidningen. Han berättade att tidningen vänder sig till hela läkarkåren och till medicine studerande. Men specialiseringen inom läkarkåren är stor i dag. Det har medfört att en läkare inte alltid kan förstå vad en kollega skrivit. Dessvärre är de manus som kommer till tidningen många gånger så fyllda av egenhändigt hopsnickrade förkortningar, svårförståelig jargong och speciella fackord att journalisterna inte förstår vad som står i dem. Journalisterna måste därför ofta tolka orden och popularisera texten så att den blir mer begriplig. De använder sig då av bl.a. Spris basordlista och TNCs tjänster.

Strandell nämnde också att man i tidningen numera genomgående använder termen *hjärtstimulator* i stället för *pacemaker*, en rekommendation som TNC och Spri fört fram.

Docent Nils Uddenberg vid Karolinska Institutet ägnar i sin undervisning stort intresse åt den språkliga kommunikationen mellan läkare och patient. Han menar att det

ofta är svårt när patientens djupt personliga språk med dess viktiga budskap skall jämkas samman med läkarnas beskrivande, torra och objektiva språk. Detta leder inte sällan till en maktkamp om vilken verklighet som skall gälla.

Men Uddenberg går i sin undervisning också utöver det som kan kallas språkligt. Det räcker inte med att läkaren förstår patientens språk, betonade Uddenberg, läkaren måste också förstå patientens speciella situation och ha inlevelseförmåga.

Uddenberg har därför infört lektioner i samtalskonst i stället för föreläsningar i intervjueteknik. I rollspel får kandidaterna omväxlande vara läkare och patient. Läkarna skall naturligtvis vara experter på människokroppen, men minst lika viktigt är det att de kan kommunicera med patienterna.

Väldiga missförstånd skulle kunna undvikas, ansåg Uddenberg, om viss språklig utbildning ingick i läkarutbildningen. Terminologi och nomenklatur är den spalje som läkarnas språk växer på – kunskap om detta är därför särskilt betydelsefull.

Böttiger tillade att det är viktigt att kandidaterna får lära sig att den språkliga kommunikationen har en terapeutisk verkan i samspelet mellan läkare och patient.

Docent Claes Wirsén, känd från TVs medicinska program, visade på den speciella roll som intervjuarna i TV har. Genom att anslå rätt ton i början av samtalet kan intervjuaren styra expertens information till allmänheten.

"Hur kommer det sig att du sysslar med gammalt käk?" sade Wirsén till en specialist på området. Personen slappnade av och avstod från att ge abstrakt vetenskapliga redogörelser för hur enzymerna bryts ned i munnen, och man talade fortsättningsvis ett enkelt och klart språk i programmet.

Uddenberg framförde i anslutning till Wirséns inlägg en önskan om att forskningsinformation skulle premieras. Det borde vara en merit inte bara att producera kunskap utan också att förmedla den.

Spri gjorde hösten 1983 en enkät som ställde frågan: "Vad kan bli bättre i vården?". Många av dem som besvarade enkäten hade åsikter om språket inom sjukvården. **Wanja Gavelin** från Spri gav några exempel på vad som kom fram i enkäten:

- Flera ansåg att läkemedelsburkar borde ha tydliga anvisningar om vilka biverkningar läkemedlen kan ge.
- Läkare ville ha utbildning i hur man informerar patienter om exempelvis deras sjukdomar.
- Någon gav följande råd till sjukvårdspersonal: Lyssna noga! Tala sakta! Vänta på svar!

Föredrag och inlägg under konferensen visade att det finns ett stort behov av en institution som bearbetar och utreder de "sjukdomar" som det medicinska språket uppenbarligen lider av – en medicinsk språknämnd eller en medicinsk nomenklaturcentral.

Heinemann efterlyste någon sorts konvention i vilken man skulle vara överens om de svenska benämningarna. Civilingenjör Olof Bager nämnde i sammanhanget IEC (International Electrotechnical Commission), som arbetar med en internationell begreppsöverensstämmelse på det eltekniska området. Han frågade om det inom medicinen finns någon motsvarighet till IEC och fick till svar att CIOMS i Genève i viss mån motsvarar IEC. (CIOMS står för Council for International Organizations of Medical Sciences.)

Frågan om en medicinsk nomenklaturcentral är inte ny. År 1975 motionerade man i riksdagen om en sådan institution, "som skulle kunna rensa upp i den snabbt växande medicinska synonymfloran". **Fil. dr Ulla Clausén**, Svenska språknämnden, redogjorde för vad som hänt sedan 1975 eller rättare: inte hänt. Någon medicinsk nomenklaturcentral eller någon medicinsk språknämnd har ju inte inrättats. Skälen har främst varit ekonomiska åtstramningar.

Konferensen visade att behovet är oförändrat stort, men att man kan se en tydlig uppdelning i oklarheter som rör medicinens inre språk och andra problem som rör dess yttre. Tyngdpunkten i redogörelserna låg på det yttre språket, dvs. språket mellan läkare och patient. Flera deltagare uttryckte en förhoppning om att en medicinsk språknämnd, gärna kopplad till Svenska språknämnden, borde bildas för detta ändamål. Arbetet med den medicinska terminologin däremot, ansågs höra nära samman med TNCs verksamhet. TNC har såsom den sammanhållande och samordnande fackspråksinstitutionen i Sverige en gedigen erfarenhet av terminologiarbete. Denna erfarenhet kan utnyttjas i arbetet med medicinsk terminologi.

Sture Allén sammanfattade konferensen i följande punkter:

- Det som stått i centrum för diskussionerna är kommunikationen mellan patienterna och den medicinska världen.
- En medicinsk språknämnd bör inte satsa för stort, utan sköta väsentliga frågor.
- Det som sker på det här området ute i samhället bör naturligtvis fortsätta, men en medicinsk språknämnd skulle kunna samordna verksamheten.
- Den språkliga delen av problemet är en liten del!

Huvuddelen av inläggen från konferensen kommer att publiceras i Språknämndens tidskrift *Språkvård* nummer 1985:1.

Nomenklatur med stort N

Om man skriver Nomenklaturcentralen och därvid menar Tekniska nomenklaturcentralen, inleder man självklart ordet med stor bokstav. Samma skrivsätt kan också – som ibland sker – tillämpas i det fullständiga uttrycket. Det enskilda ordet *nomenklatur* däremot betraktas i Sverige som ett helt vanligt substantiv, även av dem som ägnat den verksamhet som skyntar bakom ordet enträgen och respektfull möda. Ordet har inte någon tillstymmelse till egennamnskaraktär eller annan särkvalitet som skulle motivera annan skrivning än med liten begynnelsebokstav.

Nu har emellertid Nomenklatur med stort N gjort inträde i svenska språket. Det har skett – såvitt känt för första gången systematiskt – i en översättning, gjord från franska och tyska av en rysk bok med titeln "Nomenklatura". Författaren Michael Voslensky är, enligt ett förord av Bengt Alexandersson, historiker och var länge knuten till den sovjetiska vetenskapsakademiens institut för internationella relationer och världsekonomi. Han kom till väst i början av sjuttioalet. Originalets titel har bokstavstroget övertagits i den svenska översättningen som också har en förklarande undertitel: "Nomenklatura. Om den härskande klassen i Sovjetunionen" (Tidens förlag 1983).

Från 'förteckning av facktermer' . . .

Särskilt intressant är det förstas inte om ordet skrivs med stor eller liten begynnelsebokstav utan vad det står för. Nomenklatura eller Nomenklaturen, som det lyder i den följande texten, har blivit namnet på "den härskande klassen i Sovjetunionen", på dem som styr och ställer i det sovjetiska samhället. "Har blivit" innebär att det inte alltid varit så. Det latinska ordet har i ryskan från början enbart haft den grundläggande betydelsen av förteckning eller samling av facktermer inom ett visst område av vetenskap eller teknik.

. . .över 'förteckning av nyckelposter' . . .

I den stora sovjetencyklopedin finns det exempel som väl harmonierar med användningen av *nomenklatur* i svenskan och många andra språk: kemins, botanikens, zoologins, anatomins nomenklatur. Denna betydelse finns alltså kvar också i ryskan. Därjämte har, skriver den tydligen initierade författaren, *nomenklatur* fått en speciell användning inom den sovjetiska förvaltningen: *aktnomenklatur* kallas en systematisk förteckning över ärenden som skall avgöras under löpande år. En viss typ av terminologisk följdriktighet har sedan lett till att *Nomenklatura* kommit att stå för ärenden som har med utnämning av viktiga poster att göra. Därefter har ordet gått över till att gälla en förteckning över nyckelposter.

. . .till 'förteckning över personer som innehar nyckelposter'.

Från att således ha stått för en förteckning över viktiga poster har ordet *Nomenklatur* glidit över till att bli en förteckning över dem som innehar sådana poster, den nya klassen, "den apparat som Stalin skapade och som han lärde att härska". All information om de personer

och befattningar som ingår i Nomenklaturen sägs vara omsvept av sekretess. "Nomenklaturen döljer inte bara förteckningar över sina medlemmar, den försöker dölja själva sin existens" (s. 85).

Existensen av själva fenomenet och ordet i dess nya bruk har blivit känd i många länder. Nomenklaturen, ibland dock med litet n ("Administration, utövning av makt, är nomenklaturens viktigaste funktion", s. 86), omtalas i boken också som sovjetnomenklaturen, (den sovjetiska) övernomenklaturen, till skillnad från en vasallnomenklatur (i andra östeuropeiska stater). Ordet ingår i många sammansättningar, t.ex. nomenklaturfunktionär, nomenklaturjargong, nomenklaturklass, nomenklaturledare, nomenklaturmedlem, nomenklaturstat, nomenklaturstatus, nomenklaturvälde, benämningar som nästan alla skulle te sig främmande med förleden 'nomenklatur' i sin vanliga betydelse.

Nomenklaturist eller nomenklator?

En i nomenklaturstaten särskilt aktiv person kallas *nomenklaturist*. Denna person kan sägas vara ganska fjärran från den namngivandets föregångsman som i det klassiska Rom gick under namnet *nomenclator*, med slavens uppgift att inför sin herre mana fram namnet på mötande ståndspersoner under en valkampanj. I engelskan har *nomenclator* tagits i bruk med modern betydelse: 'giver or inventor of names, esp. in scientific classification' (The Concise Oxford Dictionary, 6. ed. 1981). I svenskan skulle formen *nomenklator* vara mera tilltalande än *nomenklaturist*, dvs. för den som sysslar med nomenklatur i klassisk mening, även om en sådan person kanske i allmänhet föredrar att kalla sig terminolog.

Det bästa hade kanske varit att låta den form av ordet som är nyskapad i ryskan stå oförändrad kvar i svenskan, efter mönster från t.ex. *tjeka*, *-n*, 'rysk politisk polis'. Då skulle man skriva (med stor eller liten begynnelsebokstav): *nomenklatura*, *nomenklaturan*. Det hade möjligen blivit terminologiskt litet klarare.

Einar Selander

Om nomenklatur (med litet n) som gått hem

"En övergång bör därvid ske till de begrepp som nomenklaturcentralen föreslår".

Så lyder slutraderna i ett avsnitt under rubriken Definitioner i ett statligt betänkande som kom ut förra året. Betänkandet, SOU 1983:9, har titeln "Lagstiftningen på kärnenergiområdet. Förslag till ny lag om kärnteknisk verksamhet".

Förlederna kärn- och atom-

Rekommendationen i den citerade texten gäller användning av förleden *kärn-* i stället för förleden *atom-* i sammansättningar där atomkärnan avses; i vissa lägen

kan adjektivet *nukleär* (av latinets *nucleus* 'kärna') förekomma. I motiveringen refererar man till TNC 55, Kärnenergiordlista, och anför också några exempel från denna publikation. Rent allmänt betonar man: "Det får anses mindre lämpligt att bibehålla skilda begrepp mellan äldre och yngre lagstiftning. Det bör därför vid en allmän översyn av lagstiftningen så långt möjligt genomföras en enhetlig nomenklatur."

TNC 55 kom ut år 1975. I en av kommentarerna (s. 79) heter det där: "Eftersläpning kan förekomma i språkbruket i lagtext och annan juridisk text."

Eftersläpningstidens längd kan i detta fall inte betraktas som anmärkningsvärt lång. Det är i allmänhet en stor apparat med ofta omfattande konsekvenser att göra ändringar i lagtext, även om en sådan ändring är av "enbart" språklig natur. Väntetiden ter sig litet längre, om man går tillbaka till det faktum att TNC hade sin rekommendation klar – och tillkännagiven – redan år 1962. Då publicerades den i TNC 36, Kärnteknisk ordlista, som hade undertiteln "Terminologi inom kärnvetenskap och kärnteknik". Bakom utarbetandet av TNC 36 stod två arbetsgrupper, ledda av respektive professor The Svedberg och professor N.G. Sjöstrand; den sistnämnde var senare också ordförande i utredningsgruppen för framställning av TNC 55.

Synpunkter på kärn-

Den som skriver dessa rader – som det förr kunde heta i oterminologisk stil – hade i perioden mellan TNC 36 och TNC 55 tillfälle att rådgöra med en högt uppsatt jurist i samband med det då pågående lagstiftningsarbetet inom "atom"-området. Denne man med lång erfarenhet från komplicerat lagtekniskt arbete hade inte mycken förståelse för argumentationen från det kärntekniska och kärnvetenskapliga termarbetet. Han uppgav att för honom kunde förleden *kärn-* inte rimligen förekomma i andra sammansättningar än kärnmjolk och därmed associerade förbindelser.

I mindre stillsamma ordalag har diskussionen senare rört sig om det förmodade ursprunget till valet av förleden *kärn-*. Man har velat se det som uttryck för manipulation i visst syfte eller som utslag av klåfingrig ordhantering utan hänsyn till tradition och vedertagen praxis.

Känsliga avvägningar

I själva verket kan man se det som typexempel på problem som ligger inbyggda i det terminologiska arbetet. Begreppsmässig klarhet, det eftersträfvade målet, leder inte alltid fram till omedelbar överenskommelse om "adekvata" termer. Skilda värderingar och olika hänsyn innebär en avvägning som ofta kan vara besvärlig och ibland "känslig": den enskilda disciplinens uttrycksbehov, den språkliga vardagens krav, förändringens villkor och dess konsekvenser, inom nationell begriplighet och internationell samordning.

I den aktuella termskaparsituationen fanns ingen antydning om uttalad eller outtalad "känslighet". Inte heller fanns i detta arbete utrymme för "manipulation" lika litet som i annat fackterminologiskt arbete. Den verksamhet som för en kärntekniker kan kallas så, utförs av en manipulator som är ett 'don med vilket rörelse av händer,

finngar eller fötter överförs till en rörelse för utförande av vissa arbetsoperationer på annan plats' (TNC 55, med oförändrad formulering från TNC 36, och dessutom i överensstämmelse med ISO 921).

Internationellt samtänkande

Om man vill belysa termvalet summariskt, kan man välja ett exempel: man skiljer mellan studiet av hela atomens fysik, atomfysik, och studiet av enbart atomkärnans fysik, atomkärnfysik, enkelt förkortat till kärnfysik. Motsvarande resonemang fördes i andra länder och på andra språkområden. Man kan kanske snarare tala om internationellt samtänkande än om internationell påverkan, och den slutliga lösningen blev över hela linjen likartad. En "Atomic Energy Glossary", som påbörjades inom FN strax efter dess grundande, resulterade så småningom i en "Nuclear Energy Glossary".

Inte inom alla språkområden hade man dock samma bekymmer som i Sverige. Kärnmjölken, en specifik svensk produkt, tycks emellertid nu ha gått ur mejeriernas sortiment. Det torde inte ha skett till följd av otillåten terminologisk påverkan.

Einar Selander

Fil. dr Einar Selander var TNCs verkställande direktör 1957-1977.

Samuel Johnson

(18.9.1709-13.12.1784)

I år högtidligt hålls 200-årsminnet av den engelske skriftställaren, poeten och lexikografen Samuel Johnsons död. Som författare och kritiker utövade han ett mycket stort inflytande, inte minst inom Londons litterära klubb. Hans verk och originella personlighet har skildrats i James Boswells berömda biografi, "The Life of Samuel Johnson, LL.D.", vilken har gjort honom till en av den

engelska litteraturens mest kända och älskade gestalter. Men det är Johnsons lexikografiska verksamhet som intresserar oss här.

År 1747 framlade Johnson sin "Plan of a Dictionary of the English Language". Skriften var dedicerad till Lord Chesterfield, som i början visat ett visst intresse av att stödja projektet men som när det kom till kritan försummade Johnson och lät honom arbeta i stort sett utan stöd.

1755 var det monumentala arbetet klart. I åtta år hade Johnson och hans medhjälpare arbetat "with little assistance of the learned, and without any patronage of the great; not in the soft obscurities of retirement, or under the shelter of academick bowers, but amidst inconvenience and distraction, in sickness and in sorrow". Johnson ger här en tydlig känga åt den försumlige lorden, vars brist på intresse han aldrig kunde förlåta.

Johnsons ordbok var kanske inte så imponerande med avseende på omfånget; med sina 40.000 uppslagsord utgjorde den inte den dittills största engelska ordboken. Det nya låg på ett annat plan.

De engelska ordböcker som tidigare utgivits hade i princip utgjort förteckningar över "hard words", sammanställda på ett osystematiskt sätt utifrån det material som utgivaren hade råkat komma över. Johnson var den förste engelske lexikograf som klart definierade den textmassa som ordboken avsåg att täcka. Hans ordbok baserade sig alltså på exempel. Detta var i och för sig ingen nyhet, men han var den förste engelske lexikograf som arbetade induktivt, alltså drog slutsatser om ordens betydelse utifrån de exempel han funnit.

Johnsons exempel är hämtade från huvudsakligen litterära texter från åren 1560 till 1660. Man hade nu också börjat intressera sig för vad som var "korrekt" språkbruk, och Johnsons uppfattning var helt klart att "the best authors" var de som var mest värda att läsas och följaktligen mest intressanta för hans ordbok. Man har beräknat att en tredjedel av Johnsons citat härstammar från endast fyra författare: Shakespeare (15%), Dryden (11%), Milton (5%) och Addison (5%). Lägger man därtill Bacon, Pope och Bibeln, kommer man upp i 50%.

Vissa typer av ord och uttryck utesluter Johnson av praktiska skäl, t.ex. självförklarande sammansättningar. Han utelämnar också egennamn, ordspråk och - icke övontat - de s.k. "four-letter words", dvs. "runda ord".

Den normativa inställningen visar sig också på ett annat sätt. Det "korrekta" uttalet var något som man gärna ville upplysa användarna om, och även här ger Johnson en viss vägledning. Visserligen ger han inga fullständiga uttalsbeteckningar (det skall dröja till århundradets slut innan riktiga uttalsordböcker börjar dyka upp), men han antyder i alla fall hur orden skall betonas. Det som nu gäller som en självklarhet - att införa uttalsbeteckningar i vanliga definitionsordböcker - blev inte vanligt förrän under 1800-talet.

Även Johnsons definitioner markerar något nytt. Han lägger ned stor omsorg på dem, och de gör på det hela taget ett mycket modernare intryck än de närmaste föregångarnas. Hos en av dessa kan man t.ex. under uppslagsordet *heart* läsa en definition som 'the noblest organ of the human body'. Johnson ger en betydligt

modernare definition och beskriver hjärtat som en muskel som pumpar blodet till kroppens andra organ.

Å andra sidan kunde Johnson vara ganska partisk och temperamentsfull i sina definitioner, och visst kan man idag le en smula åt många av dem. Några exempel:

EXCISE. A hateful tax levied upon commodities, and adjudged not by the common judges of property, but wretches hired by those to whom excise is paid.

OATS. A grain which in England is generally given to horses, but in Scotland supports the people.

Om lexikografen hade han följande att säga:

LEXICOGRAPHER. A writer of dictionaries; a harmless drudge, that busies himself in tracing the original, and detailing the signification of words.

Ordboken blev väl mottagen, både av publiken och kritiken. Den gavs ut i ett otal versioner under de närmaste hundra åren och kom att totalt dominera engelsk lexikografi under den perioden. Johnson hade anledning att vara nöjd. Flera år efter ordbokens utgivande sade han till Boswell: "I knew very well what I was undertaking, – and very well how to do it, – and have done it very well."

Bo Svensén

PS. Om man är i London och råkar befinna sig i närheten av Fleet Street har man ett gyllene tillfälle att besöka det hus där Dr Johnson skrev sin ordbok. Vid en liten tvärgata till den berömda tidningsgatan sitter en anspråkslös skylt som visar vägen. Efter en kort vandring kommer man fram till Johnsons hus där det ligger inklämt mellan sentida, trista tegelbyggnader. Huset hålls öppet för besökande på bestämda tider, och för lexikografen är det en sevärdhet som verkligen kan rekommenderas.

Inte bara smörgåsbord och ombudsmän

I TNC 41 Vattenordlista finns ordet *gyttja* definierat som 'sediment bestående av mer eller mindre omvandlade växt- och djurrester, stundom med inblandning av minerogent material'. I anmärkningen till ordet står det: "Den svenska termen har i oförändrad form vunnit internationell utbredning." Termotsvarigheterna enligt TNC 41 är mycket riktigt *gyttja* på engelska, franska, tyska och finska.

Många kanske invänder mot detta och menar att *gyttja* ju på exempelvis engelska heter *mud*. Och det är mycket riktigt så att ordet i allmänna sammanhang, dvs. i betydelsen 'dy, slam', översätts på det viset.

Men *gyttja* har också en speciell betydelse i geologiska sammanhang; det är alltså en geologisk fackterm. Som en sådan och i en teknisk betydelse har termen "vunnit internationell utbredning".

Redan 1862 upptog svensken H.A. von Post *gyttja* som geologisk term. Termen finns bl.a. i Oxford English

Dictionary. Där står det att ordet *gyttja* första gången uppträdde år 1887 i Encyclopedia Britannica.

Sambor och äkta makar

Vad skall vi kalla två personer som bor och lever tillsammans som gifta utan att vara gifta? Problemet har varit aktuellt i några decennier och bör nu lösas, även i det officiella språket.

I offentliga sammanhang har man använt flera olika uttryck, t.ex. samboende, sammanboende, ogifta samboende, en man och en kvinna som, utan att vara makar, har gemensamt hem och hushåll och samlever under äkten-skapsliknande förhållanden. Dessa uttryck har aldrig kommit till användning i det dagliga språket. De har känts för otympliga och onaturliga.

I dagligt tal har man sedan länge använt ordet *sambo*. Det uttalas nästan alltid med akut accent, dvs. som *jumbo* och *bingo*. I pluralis säger man ofta *sambos*, vilket har känts främmande i svenskan eftersom det leder tankarna till spanskan eller engelskan. I Svenska Akademiens ordlista står också ordet *sambo*, men i betydelsen 'avkomling av neger o. indian'.

Om man däremot uttalar ordet *sambo* med grav accent, dvs. som *lantbo* eller *stadsbo*, och dessutom böjer det *sambon*, *sambor*, *samborna*, blir ordet lätt att hantera som ett rent svenskt ord. I så fall har vi ett välkommet tillskott till de korta, svenska gamla lagspråksorden *nabo* och *åbo* och de levande orden *lantbo*, *stadsbo*, *öbo*, *nordbo* etc.

Språkvårdsgruppen (se s.3) rekommenderar därför nu – liksom tidigare Svenska språknämnden – att ordet *sambo*, *sambon*, *sambor*, *samborna* används både i offentliga och privata sammanhang. En man och en kvinna som lever tillsammans kan då presentera sig som antingen gifta eller sambor. När ordet uttalas bör det få grav accent.

Terminologi på internationell nivå

I mitten av oktober samlades i London terminologer och standardiserare från hela världen för ett möte med den internationella standardiseringsorganisationens (ISO) tekniska kommitté nr 37 (TC 37), "Terminology (Principles and coordination)". Värddar var British Standards Institution (BSI). Den svenska delegationen utgjordes av Ove Oskarsson och Bo Svensén, som deltog på uppdrag av SIS – Standardiseringskommissionen i Sverige.

Vid ett möte inom ramen för Nordterm-samarbetet hade de nordiska terminologiorganen i förväg diskuterat och kommit fram till en gemensam linje i de övergripande frågorna. I London representerades Norden av Danmark, Finland och Sverige.

Arbetet vid Londonmötet var uppdelat efter de underkommittéer (SC) och arbetsgrupper (WG) som sorterar under TC 37:

SC 1: Terminologins grunder (Principles of terminology)

SC 2: Utformning av ordlistor (Layout of vocabularies)

WG 4: Datorstödda metoder i terminologiskt och lexikografiskt arbete (Computational aids in terminology and lexicography)

WG 5: Terminologins terminologi (Vocabulary of terminology)

Terminologins grunder

SC 1 hade att ta ställning till ett dokument med titeln "Principles and methods of terminology", som behandlade begrepp och begreppsrelationer, definitionsskrivning och olika typer av definitioner samt termer, term-system och termekvivalenter mellan olika språk. Man beslöt att – trots att dokumentet kritiserats skarpt från bl.a. brittiskt håll – begära att få det registrerat som förslag till internationell standard och distribuerat till ISOs medlemsländer för godkännande.

Internationell harmonisering av begrepp och termer var nästa punkt på dagordningen. Ett förslag utarbetat av den västtyska standardiseringsorganisationen, DIN, diskuterades. Man fann att detta alltför mycket tog sikte på internationell harmonisering av termer med hjälp av grekisk-latinska morfem. En sådan inriktning skulle knappast vara till hjälp för den del av jordens befolkning som inte talar språk som har rötter i den grekisk-romerska kulturen. Man beslöt att låta arbeta om förslaget och därvid lägga större vikt vid begrepp och begreppssystem. Danmark och Sverige åtog sig att till nästa möte utarbeta ett nytt förslag.

DIN hade också framställt ett diskussionsunderlag med titeln "Concept systems and their representation", som tog upp frågan hur olika typer av begreppsrelationer kan framställas på grafisk väg. Även detta material utsattes för hård kritik, inte minst från värdlandets sida; angreppssättet var alltför teoretiskt och tog inte tillräcklig hänsyn till användarna. Dessutom ansågs det representera ett redan passerat stadium i utvecklingen på området. Kanada erbjöd sig att utarbeta ett nytt förslag till nästa möte.

Sovjetunionen, som står för kommitténs sekretariat, inbjöd delegaterna till ett nytt möte i Moskva 1986.

Utformning av ordlistor

SC 2 diskuterade ett förslag till internationell standard avseende koder för namn på språk, att användas i terminologiska och bibliografiska dokument m.m. I förslaget hade man försökt att frigöra sig från det ensidigt västerländska synsättet och låtit koderna baseras på varje språks namn på sig självt, transkriberat till latinskt alfabet. Så betecknas t.ex. grekiska av *el* (av ellinika),

ungerska av *ma* (av magyar), svenska av *sv* osv. Länder som så önskade fick dock byta kod. Finland anmälde t.ex. att man ville ersätta *su* med *fi*.

Dokumentet, vars godkännande bl.a. Sverige redan tidigare motsatt sig, accepterades, och man beslöt att begära att få det inregistrerat som förslag till internationell standard.

Kommittén beslöt också att upphöra med bearbetningen av tre andra dokument:

- Guide for the preparation of classified vocabularies
- Layout of multilingual classified vocabularies
- Layout of monolingual classified vocabularies

På grundval av dessa dokument skulle man i stället utarbeta ett diskussionsunderlag med titeln "Preparation and layout of terminology standards". Detta dokument skulle speciellt ta sikte på dem som utarbetar terminologiska ISO-standarder och terminologiska avsnitt i sådana ISO-standarder som huvudsakligen inte avser terminologi. De nordiska delegationerna åtog sig att (med viss hjälp av DIN) stå för detta arbete, vars inledande fas skall vara avslutad hösten 1985.

Nästa möte, vars huvuduppgift blir att diskutera det nordiska utkastet, skall hållas i slutet av 1985 eller i början av 1986. Platsen är ännu inte bestämd.

Rent allmänt kan sägas, att det samlade nordiska initiativet har resulterat i en koncentration av arbetet i SC2. Mindre viktiga projekt har strukits och man inriktar sig nu på en enda uppgift.

Datorstödda metoder i terminologiskt och lexikografiskt arbete

WG 4 granskade ett dokument om 26 sidor som sekretariatet lade fram först vid mötet. Det rörde datorstöd vid framställning av ordlistor och var en översättning till engelska av ett dokument från DIN.

Till följd av att gruppen inte hade fått dokumentet på förhand blev granskningen endast översiktlig. Man kunde dock konstatera att dokumentet innehöll alltför mycket stoff om terminologiskt arbete i allmänhet. Däremot innehöll det alltför litet om datorstöd i sådant arbete. Till nästa möte skulle sekretariatet skriva ett nytt dokument. Man skulle då ta fasta på de synpunkter som redan hade framförts under mötet och till sådant som gruppens medlemmar kunde komma att framföra per post i efterhand.

Sedan övergick gruppen till att granska en ordlista med termer kring "Machine aids for terminology work and lexicography". Också detta material delades ut vid mötet.

Gruppen konstaterade här samma brist som i det tidigare dokumentet – alltför mycket lingvistik och terminologi, alltför litet databehandling. Man gick igenom dokumentet flyktigt och arbetade ut en struktur för det önskvärda innehållet.

Det ordlisteavsnitt som WG 4 arbetade med är tänkt att ingå i den terminologiordlista som WG 5 har inrättats för att skriva.

Terminologins terminologi

WG 5 arbetade under London-mötet med ett annat avsnitt av denna ordlista, ett avsnitt som rör framställning och presentation av ordlistor. Där behandlas begrepp såsom termpost, uppslagsord, etiketter för skilda postelement, alfabetiskt eller systematiskt arrangemang av termposter.

WG 5 räknade med att fullborda sitt uppdrag under nästföljande möte. Gruppen kan sedan upplösas.

Plenarmöte

Sista dagen hölls ett möte med hela TC 37. Vid detta bekräftades de beslut som hade fattats i underkommittéer och arbetsgrupper. WG 4 omvandlades till en underkommitté (SC), eftersom gruppen nu hade flera uppgifter, och databehandling är ett hjälpmedel i terminologiuppgifter som ständigt utvecklas och vinner allt fler tillämpningar. Vidare beslöt man att be ISOs centralsekretariat att inrätta en underhållsgrupp, "maintenance agency", som skall se till att nya språk fortlöpande förs in i standarden för språkkoder, ISO/DIS 639.

Ove Oskarsson Bo Svensén

Notiser

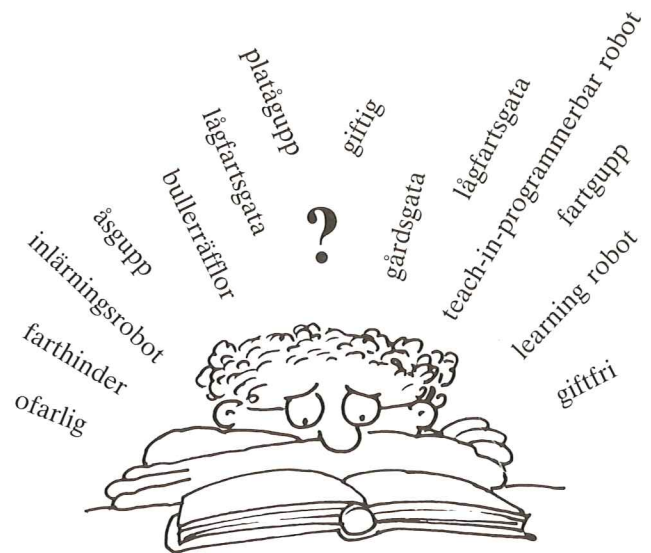
Stig Nilsson, känd från bl.a. en språkspalt i Ny Teknik, har tilldelats ett pris på 10 000 kronor ur Stiftelsen Erik Wellanders fond. Svenska språknämnden, som förmedlar belöningen, har givit Stig Nilsson priset för "hans insatser för svensk språkvård". Belöningen tillerkänns varje år en person som utmärkt sig för sina språkvårdande insatser.

I mitten av oktober föreläste Åsa Holmér om terminologi och teknikspråk och berättade om TNCs arbete för elever på Språkkonsultlinjen vid Stockholms universitet. Föreläsningen ingick i en introduktionskurs under studenternas första termin på utbildningslinjen.

TNC kommer i dagarna kommit ut med det andra numret för i år av **Nyförvärv i urval**.

Listan kan beställas från TNCs bibliotek, antingen som enstaka exemplar eller som stående abonnemang.

TNCs årsmöte äger rum
den 25 april 1985.

Termfrågor i urval

Efter ett tillfälligt uppehåll återkommer vi här med Termfrågor i urval. Många hör av sig med synpunkter och kommentarer och det tycker vi är både roligt och värdefullt. Svaren på frågorna är inte alltid de slutgiltiga utan syftet med publiceringen i TNC-Aktuellt är att stimulera till åsikter från läsarna. Välkomna med reaktioner alltså!

Urvalet den här gången är en något blandad kompott.

?

FRÅGA: Kan en produkt kallas *giftfri* fastän den innehåller några procent gift, dock i så liten mängd att den ligger under fastställda gränsvärden?

SVAR: Nej, det är en klart missvisande upplysning. I sammanhang där man måste vara exakt, t.ex. vid skrivning av föreskrifter, bör ordet *giftfri* inte användas om produkter med små mängder gift. Ange i stället halter av gift och högsta tillåtna gränsvärde. Ordet *ofarlig* är ett vagt värdeord som inte heller bör användas om varor som innehåller "tillåten" mängd gift.

Allmänt bör påpekas att *giftfri* är ett vagt ord som inte alltid står i motsats till *giftig*. Det finns giftiga och giftfria ämnen och däremellan en grupp som inte säkert kan hänföras till någondera mängden.

?

FRÅGA: Finns det någon lämplig svensk benämning för engelskans *learning robot*? Det är en industrirobot som man helt enkelt "instruerar" genom att visa den vad den skall göra.

SVAR: TNC vill föreslå **inlärningsrobot**. *Teach-in-programmerbar industrirobot* förekommer som motsvarighet till *learning robot*. Det är en otyplig term som TNC därför vill avråda från.

?

FRÅGA: För ca tre år sedan diskuterades termer rörande fartdämpande anordningar och gator försedda med sådana anordningar. Både TNC och Språknämnden var med om att utreda och föreslå svenska termer för bl.a. engelskans *rumble strips*, danskans *stillevej* och holländskans *woonerf*. Vad har hänt och hurudana är rekommendationerna i dag?

SVAR: De svenska termer som föreslogs då är följande (här försedda med förslag till definitioner):

farthinder

fartdämpande anordning i vägbana

fartgupp

farthinder som är konstruerat antingen som en upphöjning eller en nedsänkning i vägbanan

platågupp

upphöjt fartgupp med upp- och nedfartsramper och en plan ovansida

åsgupp

upphöjt fartgupp med välvd överyta, ofta med cirkulärt tvärsnitt

bullerräfflor, synonym: **skakräfflor**

farthinder som utgörs av flera tvärgående band

Bullerräfflor placeras ofta framför huvudled, svår kurva eller rondell.

E rumble strips

låg fartsgata

gata eller del därav, försedd med farthinder

Da stillevej

gårdsgata

gata inom ett bostadsområde speciellt utformad för fotgängare och avsedd endast för tillfällig fordonstrafik med låg hastighet (15 km/h)

Gårdsgatan kan utnyttjas för lek och där kan finnas parkeringsplatser. Genomfartstrafik får inte förekomma.

Ne woonerf

De här angivna termerna används av Trafiksäkerhetsverket, bl.a. i Rapport nr 4 (1982) "Farthinder i bostadsområden".

Anna-Lena Bucher

Ytterligare 1 1/2 sje-ljud

Civilingenjör Olof Bager har kompletterat listan över sje-ljud med 1 1/2 (!) sje-ljud till:

ige som i beige
xjö som i Växjö!

Julpysssel!

Bilda så många ord du kan ur ordet NOMENKLATUR!

På hur många sätt kan du läsa ordet terminologi i figuren nedan? Börja med T och gå sedan bokstav för bokstav antingen åt höger eller nedåt!

T E R M I N O L O G I
E R M I N O L O G I
R M I N O L O G I
M I N O L O G I
I N O L O G I
N O L O G I
O L O G I
L O G I
O G I
G I
I

Ett sista (kryptiskt) meddelande till TNC-Aktuellts läsare innan vi stänger för jul:

ÅEXTOÖDVVGHJÄ
ZSVQJ PY OBFFGY GQQ SZZK MSQQYG
QZTJQOKGHHQ KQ: FGI UDYJ URYQYSUUJXCJ
ZKFFGY. UYPZ JHHJ BVV QXHH JHHJ GY GZ
CBI LKH PY BTA GQQ CBQQ ZDQQ PY.

I redaktionen:

Berit Björk
Anna-Lena Bucher
Åsa Holmér

Prenumeration:

Maj Uveby

TNC-Aktuellt utkommer med 6 nr per år och kostar 75 kr. Eftertryck tillåts om källan anges.

TNC

TEKNISKA NOMENKLATURCENTRALEN
BESÖKSADRESS: STORA NYGATAN 45, STOCKHOLM
POSTADRESS: BOX 2303, S-103 17 STOCKHOLM
TELEFON: 08 - 24 92 90